

Yliopisto- ja tiedepolitiikan nousu ja uho

Marja Häyrynen-Alestalo

Tämän päivän yliopisto- ja tiedepolitiikan poliittis-ideologinen perusta ei ole nyt sen heikompi kuin aikaisemminkaan. Oikeastaan viimeisimmät poliittiset linjanvedot muuttavat tieteen ja yliopistojen yhteiskunnallista asemaa paljon radikaalimmalla tavalla kuin kiivaiden taisteluiden vuosina. Uusliberalistinen valtio ei ole sen enempää kiinnostunut yliopistoista älyllisen uteliaisuuden vahvistajina kuin hyvinvointivaltiokaan. Miksi nyt tieteen ja yliopistojen puolustajat eivät asetu yhteisrintamaan ja kyseenalaista innovaatiojärjestelmän käsitettä, tieteenharjoittajien rinnastamista kaupallisten tuotteiden valmistajiin ja lisäarvon käsitteen ulottamista kaiken inhimillisen toiminnan kriteeriksi?

Suomalaisen tieteen historia on tunnetusti pitkä. Enemmän tai vähemmän systemaattisella yliopisto- ja tiedepolitiikallakin alkaa olla takanaan vuosia jo sen verran, että erilaisten kehityskaarten piirtäminen ja ruotiminen on mahdollista, jopa välttämätöntä. Monien yksittäisten tutkimusten jälkeen Päiviö Tommilan luotsaama *Suomen tieteen historia* -hanke on kollektiivinen yritys syventää tieteen ja yliopistojen ohjailuun liittyviä tunnuspiirteitä. Viime keväänä julkaisutussa neljännessä osassa useakin kirjoittaja tarttuu kyseiseen aiheeseen. Tässä joukossa esimerkiksi Seikko Eskolan artikkeli ”Tiedepolitiikka ja korkeakoulut” on kunnianhimoinen yritys käydä läpi kaikki keskeisimmät toimenpiteet viimeisen 50 vuoden ajalta. Tuona aikana sekä yliopisto- että tiedepolitiikan infrastruktuuri rakentui, mutta tavoitteet herättivät alkuun ristiriitoja ja ideologisia ylilyönöitä. Ristiriitaisia ja ideologisesti värittyneitä ne ovat vieläkin, tosin tarkoituseroiltaan usein aikaisempien vastakohtia.

Yliopisto- ja tiedepolitiikan nousuun liittyy monentasoisia, osin kansainvälisistä vaikutteista riippuvaisia, mutta erityisesti suomalaisen yhteiskunnan muutosta luonnehtivia piirteitä.

Vertailen tässä kirjoituksessa eräiden 1960- ja 1970-lukujen melkeisinä vuosina tehtyjen ratkaisujen merkitystä huomioihin, jotka ovat nousseet esille tämän päivän tiede-, teknologia- ja yliopistopolitiikkaa koskevissa tutkimuksissani (Häyrynen-Alestalo 1999; Häyrynen-Alestalo, Peltola & Snell 2000; Häyrynen-Alestalo & Peltola 2002). Avaan siten suomalaisen yliopisto- ja tiedepolitiikan merkityksiä kolmen teeman ympäriltä, joita ovat: valtio yliopisto- ja tiedepolitiikan suuntaajana, yhteiskunnan muutos ja kysymys demokratiasta.

Valtio yliopisto- ja tiedepolitiikan suuntaajana

Valtion ja tiedejärjestelmän suhde on aina ollut jännitteinen. Mistä sitten nämä erityisen voimakkaat jännitteet syntyvät? Vanha liberalistinen näkemys kunnioittaa itseohjaavuuden käsitettä. Sen mukaisesti jännitettä ei juuri synny, jos valtio onnistuu tehtävässään erilaisten intressien välittäjänä sekä intressiristiriitojen sovittajana ja harmonisijana. Liberalistinen ajatus tulee myös lähelle tieteellisen autonomian käsitettä. Tällöin siihen kuitenkin liittyy vahva vaatimus ajattelun ja toiminnan vapaudesta, älyllisestä uteliaisuudesta ja itsestäänselvyyksien kyseenalaistamisesta. Voidaan kysyä, oliko 1950- ja 1960-lukujen suomalainen tiedejärjestelmä kovinkaan kehittynyt kaikkien tieteellisen autonomian edellytysten suhteen.

1960- ja 1970-luvuille oli ominaista aktiivisen, interventionistisen valtion nousu. Tämänkaltaiselle valtiolle on ominaista vastuun ulottaminen alueille, joilla se ei aikaisemmin ole ollut aktiivinen. Interventionistinen valtio laajentaa sosiaalisia ja taloudellisia tehtäviään. Se keskittää valtaa ja kontrollia itselleen, mutta pyrkii myös yhteiseen hyvään ja sosiaaliseen vastuuseen. Vaatimukset tasa-arvosta ja yhtäläisistä oikeuksista selittyvät tätä aktiivisen valtion vastuullisuuden laajenemista vasten.

Sosiaalisesti vastuullinen, aktiivinen valtio on itseasiassa pohjoismaisen hyvinvointivaltioideologian tuote. Tämä havainto jää usein suomalaisessa yliopisto- ja tiedepolitiikan historiankirjoituksessa taka-alalle. Valtion tehtävien muutos on ollut kaikissa pohjoismaissa hyvin samansuuntainen. 1960-luvun Suomelle on kuitenkin ollut ominaista vahvan valtion lisäksi vahva presidentti ja sosiaalidemokraattisten ajatusten sekoittuminen keskustapuolueen puolue- ja aluepoliittisiin korostuksiin. Vasemmiston aseman vahvistuminen, sen suorat yhteydet Neuvostoliittoon ja yhteydet opiskelijoihin suuntasivat myös suomalaisia poliittisia valintoja.

Tämän päivän yliopisto- ja tiedepolitiikan kannalta on syytä huomata, ettei sen poliittis-ideologinen perusta ole nyt sen heikompi kuin aikaisemminkaan. Oikeastaan viimeisimmät poliittiset linjanvedot muuttavat tieteen ja yliopistojen yhteiskunnallista asemaa paljon radikaalimmalla tavalla kuin kiivaiden taisteluiden vuosina. Uusliberalistinen valtio ei ole sen enempää kiinnostunut yliopistoista älyllisen uteliaisuuden vahvistajina kuin hyvinvointivaltiokaan. Miksi nyt tieteen ja yliopistojen puolustajat eivät asetu yhteisrintamaan ja kyseenalaista innovaatiojärjestelmän käsitettä, tieteentutkimuksen rinnastamista kaupallisten tuotteiden valmistajiin ja lisäarvon käsitteen ulottamista kaiken inhimillisen toiminnan kriteeriksi?

Interventionistinen valtio laajensi nopeasti tehtäviään voidakseen ohjata yhteiskunnan muutosta. Uusliberalistinen valtio luovuttaa valtaa markkinoille. Talouselämän lailla se haluaa, että tiedejärjestelmäkin käy taistoon osaamisen ja pääoman kartuttamisesta ja vallan uusjaosta.

Yhteiskunnan muutokset

Suomalaisen yliopistojärjestelmän laajeneminen oli samansuuntainen vastaus korkeamman opetuksen laajenemispaineisiin kuin muissakin kehittyneissä kapitalistisissa maissa. Suomi kuitenkin teollistui myöhään ja voimakas sitoutuminen hyvinvointivaltion kehittämiseen loi paineita koulutukseen, terveydenhuoltoon ja muihin hyvinvointivaltioon liittyvien koulutustarpeiden ratkaisemiseen. Vaikka presidentti Kekkonen politiikkaan liittyi valtioyhtiöiden sijoittaminen lähelle uusia yliopistoja, virkamiesmäiset koulutussuunnat ja niiden pohjalta johdetut ammattikuvat olivat keskeisiä. Uusien

yliopistojen perustamisessa jäivät syrjään tieteen kehittämisen ajatukset. Tältä osin Suomen tiedejärjestelmä oli kansainvälisen mittapuun mukaan pitkään hauras. Tieteellistä haavoittuvuutta lisäsi opetusministeriön voimakas toiminta ”eliittiyliopistojen” nujertamiseksi. Toisaalta kaupunkien mukaantulo yliopistopoliittisiksi vaikuttajiksi ei perustunut kovinkaan eriytyneeseen visioon sen enempää Suomesta korkeatasoisena tiedemaana kuin kehittyneenä teollisuusmaana.

Monessa eurooppalaisessa maassa olemassa olevia yliopistoja laajennettiin lisääntyvien koulutustarpeiden vuoksi. Suomessa aluepolitiikan vahva asema lujitti kansallista sulkeutuneisuutta ja antoi tilaa kansalliselle ja paikalliselle pikkupolitiikoinnille. Siinä tieteen kansainvälisen tason vertailut jäivät syrjään. Meillä on aluepolitiikan ansiosta maailmanennätys yliopistojen määrässä suhteessa väkilukuun. Mitä muita maailmanennätyksiä tämä yliopistojärjestelmä on tuottanut?

Suomen Akatemian ensimmäiset pyrkimykset estää kansallista aivovienttiä eivät nekään olleet sopusuhteissa tieteen kansainvälistymisen ajatuksen kanssa. Sen ensimmäiset viisi tutkimuksen painoaluetta olivat myös kuin suoria sitaatteja kansallisesta hyvinvointivaltion ohjelmas- ta.

Monia tieteen ja tiedepolitiikan edustajia näyttää askarruttavan, miksi Suomen tietelle ei ole ponnisteluista huolimatta myönnetty uusia nobeleita. Erik Allardtin ollessa Suomen Akatemian johdossa meilläkin alettiin puhua luovista tutkimusympäristöistä ja ajatella kansallisen tieteen tason nostamista laajalla rintamalla. Vuosien saatossa luovuus on alkanut tarkoittaa selektiivistä huippuyksikköpolitiikkaa, joka on eittämättä edistänyt sen suosioon sulkeutuneiden tutkimusryhmien kansainvälistä näkyvyyttä. Nobelit ovat edelleen suomalaisen tieteen ulottumattomissa. Meillä on kuitenkin 1990-luvun lopulla matkapuhelinten maailmanmarkkinajohtajaksi noussut Nokia. Sen menestys on vahvistanut suomalaisten itsetuntoa ja markkinavetoisuuden sisältyviä vaatimuksia kansainvälisen kilpailukyvyyn edistämisestä. Näitä pyrkimyksiä kaikkien kansallisen innovaatiojärjestelmän osapuolten odotetaan tukevan, Suomen Akatemian siinä missä yliopistojenkin. Meillä ei kuitenkaan juuri keskustella, miten hyvinvointivaltion ajatusta tukenut, sen rajoissa ammatillisesti suuntautunut yliopistolaitos astuu tähän tehtävään, ja mitä tapahtuu, kun yliopistojen monopoli tiedon ja osaamisen tuottajina murtuu.

Hajasijoitettu yliopistolaitos joutuu kohtaamaan uuden keskittämispolitiikan, jossa tiedontuottamisen tarpeet johdetaan uusista teknologioista. Osaamiskeskittymät verkottavat markkinavetoisimpia yliopistoja ja relevantteja yrityksiä. Alueellinen kulttuurinen vaikutus, jota aiemmin pidettiin myös tärkeänä, ei enää riitä. Osaamiskeskusten tulosta on voitava mitata menestyksekkäällä kansainvälisillä markkinoilla. Tällainen tuloksellisuus luo uutta jännitettä tasa-arvoisten mahdollisuuksien perustalta luotuun yliopistojärjestelmään. Se nostaa esiin kysymyksiä: Onko tieteen teknologisoituminen ainoa tie säilyttää yliopistot? Mitä yliopistojen kokonaisvaltainen kehittäminen tarkoitti aikaisemmin ja mitä se tarkoittaa tänään? Mikä on valtion osuus ja vastuu tässä tilanteessa? Teollisuus ja työnantajat ovat alkaneet esittää uusia vaatimuksia korkeamman koulutuksen sisällöstä ja tutkimuksen suuntaamisesta. Miten nämä intressit tulisi integroida yliopistojen ja tieteen kehittämisen tavoitteisiin? Tutkimustulokset osoittavat, että tasapainoilu tieteen ja tuotantovoimien välillä on väistämätöntä, mutta usein epätoivoista ja ainakin äärimmäisen vaikeaa. Kyse on siis paljon muustakin kuin halusta vahvistaa suomalaisten yliopistojen kolmatta tehtävää.

Hyvinvointivaltiossa yhteiskunnallinen relevanssi tarkoitti yhteisen hyvän kehittämistä muutamien hyväksi ajateltujen tavoitteiden perustalta. Uusien teknologioiden rajaamassa yhteiskunnassa yksityinen hyvä ja yhteinen hyvä sekoittuvat ja markkinoiden tarpeet nousevat etualalle. Ne suuntaavat voimakkaasti tieteellistä tutkimusta. Kun Eskola viittaa Tekesiin, hän ei juuri tuo esiin, mitä muutoksia sen rahoituksen voimakkaasta kasvusta uusien teknologioiden kehittämiseen suunnattuihin teknologiaohjelmien aiheutuu kilpailtavan tutkimusrahoituksen rakenteeseen. Kilpailtu tutkimusrahoitus on tätä kautta saanut myös uuden merkityksen ja valtio uuden tieteen ohjaajilijan. Samaan suuntaan viittaavat myös Suomen Akatemian nopeasti lisääntyneet tutkimusohjelmat.

Tieto- ja viestintäteknologian (ICT) haavoittuvaisuus maailmanmarkkinoilla on tullut monille tiedettä ja teknologiaa hallinnoiville yllätyksenä. Bioteknologian sovellutukset voivat poikia uusia, ennennäkemättömiä markkinoita. Suuresta valtion panostuksesta huolimatta suuri osa kaupallisista menestyksistä on antanut odottaa itseään. Bioteknologian markkinoille on lisäksi ominaista monien tuotteiden markkinattomuus ja asiakkaiden valintojen korostunut asema. Miten käy uusien teknologioiden nimiin van-

noville ja osaamiskeskukseen verkottuneille yliopistoille tämänkaltaisessa ympäristössä? Menettävätkö nekin attraktiivisuutensa markkinoiden hiipussa tai muuttuessa vaikeasti ennustettaviksi?

Kansainväliseen kilpailukykyyn liittyvät kysymykset suuntaavat huomion kansallisvaltiosta globaaliin ympäristöön. Globalisoituminen siirtää kansallisvaltiolta valtaa kansainvälisille markkinoille. Se siirtää sitä myös kansallisvaltiolta supervaltiolle (EU, OECD). Tätä kautta kansallisen innovaatiojärjestelmän käsite menettää merkitystään. Jos kansainvälisillä markkinoilla, jos enää niilläkään, on paras tieto markkinoiden toimintalogiikasta, miten tiedettä ja teknologiaa voidaan ohjata tuotanto-odotusten suuntaan? Millä mandaatilla tutkijat toimivat kansallisessa innovaatiojärjestelmässä?

Demokratia

Liberalistisen politiikan ominaispiirteisiin kuuluu yksityinen ja yhteisöllinen vapaus ja vastuu. Yksityinen vastuu ei tarkoita mielivaltaa. Yhteisöllinen vastuu tarkoittaa puolestaan, ettei yksikään instituutio tai kansalaisryhmä voi linnoittautua omaan erinomaisuuteensa eikä väistää yhteiskunnallista vastuutaan.

Hyvinvointivaltion ajatuksessa demokratioilla tarkoitettiin tasa-arvoisia mahdollisuuksia, yhteisöllisen vastuun vahvistumista ja eliitin vallan murentamista. Tällöin eliitin aseman heikentäminen kumpusi kansanvallan laajentamisen vaatimuksesta, jolla sinällään ei ollut mitään tekemistä tieteen ja korkeamman opetuksen laadullisen kehittämisen kanssa. Siitä huolimatta reformistinen politiikka otti tiede- ja yliopistopolitiikan erityisen huomionsa kohteeksi.

Tiedeyhteisölle yhteiskunnallisen solidaarisuuden käsite on paikoitellen ollut vaikea tieteellisen tiedon tuottamiseen liittyvien sisällöllisten laatuvaatimusten vuoksi. Ne korostavat tieteen harjoittajien keskinäistä kilpailua ja arviointijärjestelmää, johon puuttuminen aiheuttaa sitä enemmän jännitteitä, mitä enemmän siihen puututaan. Suomessa valtion innokkuus käsittää vastuu ohjauksena ja varsinkin kontrollina, on vaikeuttanut tämän jännitteen purkamista. Valtio ei ole myöskään kyennyt toimimaan läpinäkyvästi, korporatiivisesti eikä neuvotellen. Se puolusti tasa-arvoa, mutta pystyi vain äärimmäisen valikoivasti käsittelemään aiheuttamiensa kiistojen seurauksia ja eri osapuolten vaatimuksia.

Selektiivisyys antoi tilaa monenlaisille liittoutumille. Se myös hämärsi opiskelijoiden asemaa ja suorastaan suosi ristiriitaisia vaatimuksia.

Tämän päivän tiede- ja teknologiapolitiikkaan nousee yhteisöllisen solidaarisuuden vaatimus uudella tavalla. Kyse ei ole vain taantumuksellisten voimien nujertamisesta, vaan uuden kansalaisvastuun ajatuksesta. Akateemiselle yhteisölle tieteen tulosten seurausten arvioiminen on aina ollut vaikeaa. Poliittinen järjestelmä on sekin yleensä aktivoitunut vasta riskien toteutumisen jälkeen. Uusiin teknologioihin liittyvät uudentyyppisiä riskejä, joiden vaikutuksia olisi pystyttävä arvioimaan jo ennen niiden mahdollisia sovelluksia. Tämän vuoksi tiedeyhteisön ammatillisen, yhteiskunnallisen ja moraalisen vastuun vaatimus kasvaa. Samoin käy valtion, joka panostaa yhä enemmän uusien teknologioiden tutkimukseen ja teollisuuteen, joka kehittää, markkinoi ja myy alan tuotteita.

Yksittäiset kansalaiset astuvat kuvaan uuden teknologian tuotteiden käyttäjinä. Aiemman opiskelijaradikalismien sijaan nousee esiin kansalaisten yksilöllinen ja yhteisöllinen vastuu. Se tarkoittaa muutakin kuin puhetta sosiaalisesta pääomasta taloudelliseen menestykseen liittyvän pääoman keruun rinnalla. Se edellyttää uusia osallistuvan päätöksenteon muotoja ja yhteisiä neuvotteluja ja sitoutumisia.

KIRJALLISUUTTA

- Eskola, Seikko (2002): "Tiedepolitiikka ja korkeakoulu". Teoksessa Päiviö Tommila ja Allan Tiitta (toim.), *Suomen tieteen historia 4*, Helsinki: WSOY, 220–391.
- Häyrinen-Alestalo, Marja (1999): "The University Under the Pressure of Innovation Policy – Reflecting Some European and Finnish Experiences". *Science Studies* 1 (1999), 44–69.
- Häyrinen-Alestalo, Marja, Snell, Karoliina & Peltola, Ulla (2000): "Pushing Universities to Market Their Products: Redefinitions of Academic Activities in Finland". Teoksessa R. Kalleberg, F. Engelstad, G. Brochmann, A. Leira & L. Mjoset (toim.), *Comparative Perspectives on Universities and Production of Knowledge. Comparative Social Research*. Vol.19, Stamford: Jai Press, 165–212.
- Häyrinen-Alestalo, Marja & Peltola, Ulla (2002): *The Problem of a Market-Oriented University* (käsikirjoitus).

Kirjoittaja on valtiot. tri ja dosentti Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella. Kirjoituksen taustalla on puheenvuoro Tieteellisten seurain valtuuskunnan ja Suomen Oppihistoriallisen Seuran järjestämässä seminaarissa "Suomen tieteen historia – teos ja tulkinta" 29.11.